

**ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

Агапов Юрій Юрійович

УДК 371.035

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ПРИВАТНОЇ ОСВІТИ НА ВОЛИНІ (ДРУГА
ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Житомир – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Житомирському державному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Левківський Михайло Васильович,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Вихрущ Анатолій Володимирович,
Тернопільський національний
економічний університет,
завідувач кафедри психологічних і
педагогічних дисциплін;

кандидат педагогічних наук
Столярчук Тетяна Олександрівна,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
старший викладач кафедри
іноземних мов.

Захист відбудеться 25 жовтня 2011 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 14.053.01 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, 2-й поверх, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка (10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40).

Автореферат розіслано 24 вересня 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.Л. Яценко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність та доцільність дослідження. В умовах розвитку України в європейському та світовому контекстах, сучасних соціально-економічних змін особливої ваги набувають процеси оптимізації та вдосконалення у сфері освіти, які визначають відповідні орієнтири виховання підростаючого покоління, формування у нього духовної культури, що задекларовано у Законі України “Про освіту”, Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Концепції виховання дітей та молоді у системі національної освіти. Із цих позицій особливо актуальним є переосмислення проблем організації системи освіти, одним із важливих напрямів реформування якої є поширення навчальних закладів недержавної форми власності.

Успішна модернізація вітчизняної системи освіти, зокрема приватної як альтернативи державній, передбачає ґрунтовне дослідження вітчизняних педагогічних тенденцій, творчого досвіду минулого з подальшим використанням результатів у сучасній освітянській практиці.

Актуальність дослідження історії приватної форми навчання як складової системи освіти в державі зумовлюється альтернативністю щодо реалізації соціальних перетворень, запитів і потреб. Ураховуючи реформаційні процеси в українському соціально-економічному просторі та в системі освіти загалом, історико-педагогічний аналіз досліджуваної проблеми у зазначений період має вагоме значення для вирішення відповідних проблем, подальшого розвитку та визначення перспектив у приватному секторі сучасної освіти.

Водночас, особливої значущості набувають дослідження не лише загального розвитку соціокультурного простору країни, але й специфіки її окремих регіонів, своєрідності культури народів, їх традицій, різних аспектів міжетнічної взаємодії тощо. Зокрема, йдеться про висвітлення історії провінційних приватних навчальних закладів, що є актуальним на даному етапі розвитку країни.

Перші наукові розвідки з розвитку освіти Волині з’явилися вже у другій половині XIX століття. Зокрема, М. Барсов, П. Батюшков, К. Левицький, Н. Мукалов, М. Теодорович та інші висвітлювали окремі аспекти розвитку, історії становлення навчальних закладів, особливостей їх організації.

Важливі матеріали щодо соціокультурного розвитку Волині містять праці М. Грушевського, Н. Коробка, М. Костомарова, П. Чубинського, Я. Яроцького та ін.

Низка педагогічних та історико-педагогічних робіт (Ш. Ганеліна, О. Ліхачової, М. Михайлової, К. Ушинського та ін.) свідчать про значущість проблеми приватної освіти й розглядають окремі аспекти її становлення на території Російської імперії у період кінця XIX – початку XX ст.

Освітній процес на Волині став об'єктом уваги сучасних науковців, роботи яких присвячені: дослідженням проблеми розвитку школи в Україні (Н. Дічек, О. Дубасенюк, Н. Побірченко, А. Сбруєвої, М. Сметанського, Б. Ступарика, Т. Столярчук, О. Сухомлинської та ін.); загального розвитку освіти на Волині (О. Бореяка, Т. Джаман, М. Левківського, С. Коляденко, О. Костюк та ін.); окремим аспектам приватної освіти в регіоні (С. Гущиної, Н. Бовсунівської, М. Лутая, С. Ситняківської, Т. Удовицької та ін.); розвитку окремих ланок освіти на території Російської імперії (М. Єгорової, Н. Літарової, Є. Ожогової та ін.).

Водночас варто відзначити, що в історико-педагогічній теорії практично відсутні роботи, які б комплексно досліджували цілісний педагогічний процес цієї ланки освіти. Як правило, у відомих наукових працях значна увага приділяється висвітленню й аналізу системи освіти в цілому, без чіткого поділу на “державну” і “приватну” з урахуванням особливостей останньої.

Отже, недостатня дослідженість проблеми становлення і розвитку приватної освіти на Волині у зазначений період та осмислення можливостей використання позитивних надбань діяльності приватного сектору освітянської галузі зумовили вибір теми дисертаційної роботи: *“Становлення і розвиток приватної освіти на Волині (друга половина XIX – початок XX ст.)”*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами. Дослідження є складовою частиною науково-дослідницької роботи кафедри педагогіки Житомирського державного університету з теми “Становлення та розвиток освіти та виховання в різні історичні періоди” (державний реєстраційний номер 01110U002112). Тема дисертаційної роботи затверджена вченою радою Житомирського державного педагогічного університету (протокол № 2 від 15.09. 2003 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 10 від 26.12. 2006 р.).

Метою дослідження є визначення ролі і місця приватної освіти в системі освіти Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.

Для досягнення поставленої мети визначені **завдання дослідження**:

1. Обґрунтувати сукупність положень, що складають теоретичні орієнтири дослідження історії вітчизняної приватної освіти.
2. Окреслити вплив соціокультурних та історико-правових чинників на процес становлення і розвитку приватної освіти на Волині.
3. Визначити зміст, форми та методи навчання у приватних навчальних закладах на Волині у хронологічних межах дослідження.

4. Виявити особливості організації діяльності приватних навчальних закладів та головні тенденції розвитку приватної освіти на Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.

Об'єктом дослідження є приватна освіта на Волині як історико-педагогічне явище.

Предмет дослідження: зміст, форми та методи навчання і виховання в системі приватної освіти на Волині другої половини XIX – початку XX ст.

Методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення та історико-педагогічна інтерпретація наукової інформації; порівняльно-історичний метод, що забезпечив порівняння і співставлення історико-педагогічних фактів, виявлення у них загального, особливого й одиничного; хронологічний, що дав можливість розглядати процес розвитку приватної освіти на Волині в динаміці, змінах і часовій послідовності; метод історичної актуалізації проблеми, завдяки використанню якого увага зосереджена на тих подіях і явищах минулого, які мають особливу наукову і практичну цінність для сучасності тощо.

Дослідження здійснювалось у три етапи впродовж 2003–2010 рр.

На першому (2003–2004 рр.) – визначено ступінь наукової розробки проблеми, проведено первинний аналіз наукової літератури з теми в історико-педагогічному контексті; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання дослідження.

На другому (2005–2008 рр.) – здійснено історико-педагогічний пошук та аналіз відповідних наукових та архівних джерел, визначено основні тенденції становлення і розвитку приватної освіти на Волині у другій половині XIX – на початку XX століття, її організаційні та змістові характеристики.

На третьому (2009–2010 рр.) – систематизовано та оформлено результати дослідницької роботи; сформульовано висновки; визначено перспективи подальшого дослідження проблеми.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період другої половини XIX – початку XX століття, що характеризується активізацією громадсько-педагогічного руху в країні, приватною ініціативою у сфері освіти, суперечностями між освітньою політикою уряду й оригінальними підходами до організації навчання.

Нижня межа дослідження – друга половина (50–60-ті роки) XIX ст. – визначається кардинальними змінами в економіко-політичній, соціально-культурній сферах країни, розширенням мережі навчально-виховних закладів різних форм власності на території українських земель, що знаходилися під владою Російської імперії.

Верхня межа – 1917 р. – окреслюється вітчизняною історичною наукою як якісно новий період, за яким настає зміна суспільно-політичного ладу, економічних умов, зміна

форми власності (Указ Ради народних комісарів РРФСР про закриття приватних навчальних закладів, 1917 р.).

Територіальні межі дослідження. Регіоном дослідження обрана Волинь, яка в досліджуваний період входила до Російської імперії. На той час Волинська губернія включала 12 повітів: Володимир-Волинський, Дубинський, Житомирський, Заславський, Ковельський, Кременецький, Луцький, Новоград-Волинський, Овруцький, Острозький, Рівненський і Старокостянтинівський.

Концепція дослідження ґрунтується на твердженні, що сфери державної і приватної освіти не являли собою окремих соціальних інститутів, у зв'язку з чим приватна ініціатива у сфері освіти могла проявлятися як у державних, так і в релігійних і приватних навчальних закладах. Приватні навчальні заклади повністю або частково діяли за державними дозволами. Проте, на відміну від сучасних, не завжди були орієнтовані на отримання матеріального прибутку.

Методологічну основу дослідження становлять: концептуальні ідеї сучасної філософії освіти, положення педагогічної антропології і культурології про людину як суб'єкта діяльності у процесі свого розвитку, провідні ідеї сучасної науки про діалогічне ставлення до культурної спадщини минулого; системно-цілісний підхід про пізнання й перетворення педагогічної дійсності, що об'єктивує принципи єдності історичного і логічного, наступності і мінливості, теоретичного й емпіричного, об'єктивного і суб'єктивного в часовому розвитку; аспектний й аксіологічний підходи.

Теоретичну основу дослідження склали положення: *загального характеру* – загальнодержавні нормативні документи, у яких відображено основні ідеї національної освіти: Закон України “Про освіту”, Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті, Концепція виховання дітей та молоді у системі національної освіти; філософські праці (М. Бердяєва, І. Блауберга, П. Гуревича, Ю. Лотмана, Д. Раскіна, П. Сауха, Е. Юдіна та ін.); історичні та історико-педагогічні дослідження українських (Л. Березівської, Н. Гупан, Д. Дорошенка, М. Левківського, О. Сухомлинської та ін.) і російських (В. Григор'єва, П. Каптерєва, О. Кармаєвої, С. Рождественського, С. Сергєєвої, В. Солоніцина та ін.) науковців; *конкретного характеру* – роботи науковців-дослідників Волині (П. Батюшкова, А. Вихруща, Ї. Гофмана, Л. Єршової, О. Іващенко, В. Надольської, В. Омельчука, Ю. Поліщука, Н. Сейко, О. Суліменка та ін.).

Джерельна база дослідження представлена: *нормативно-правовими актами*, що регулювали систему освіти (зокрема, приватну) на теренах Російської імперії в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття, а саме: розпорядження Міністерства народної освіти Російської імперії у досліджуваний період; статuti, положення, інструкції щодо навчально-

виховних закладів; статuti приватних навчальних закладів; положення про приватні навчальні заклади тощо;

архівними документами: документи канцелярій опікунів учбових округів, зокрема, звіти; листування утримувачів та керівників навчальних закладів з опікунами учбових округів тощо. У ході роботи проаналізовано архівні фонди Центрального державного історичного архіву у м. Києві (фф. 442, 707), Житомирського обласного державного архіву (фф. 1, 67, 70, 71, 80, 256, 329, 354, 393, 396);

наративними джерелами: публікації на сторінках періодичної преси визначеного періоду та сучасні; монографії, що представляють історичні дослідження різного часу видання; історичні та історико-педагогічні праці. Для пошуку наративних джерел було використано фонди бібліотек: Центральної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки у м. Києві, Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. Сухомлинського, науково-довідкової бібліотеки Центрального державного історичного архіву у м. Києві, Житомирського обласного державного архіву, бібліотеки Житомирського державного університету ім. І. Франка.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає в тому, що *вперше* в історико-педагогічній науці комплексно розглянуто та окреслено роль і місце приватної освіти, як в житті волинського суспільства, так і в системі народної освіти на Волині у другій половині XIX – на початку XX століття; *обґрунтовано* провідні тенденції та чинники, що визначали розвиток приватної освіти на Волині в окреслений період; *представлено* авторське тлумачення понять “приватна освіта” та “приватний навчальний заклад” у контексті означених історичних і територіальних меж, що дозволило розкрити специфіку і сутність досліджуваного феномену; *подальшого розвитку набули* змістові та організаційні характеристики діяльності приватних навчальних закладів і домашньої форми освіти у визначений період.

У науковий обіг введено нові й маловідомі документи, що розширюють межі сучасних знань про приватну освіту другої половини XIX – початку XX ст.

Практичне значення дослідження. Теоретичні положення і висновки, що містяться у дисертаційній роботі, мають суттєве значення для розвитку педагогічної науки і практики. Вони сприяють значному поглибленню вже існуючих уявлень про теорію і практику приватного навчання і виховання у період другої половини XIX – початку XX ст. і можуть використовуватися як основа програм спецкурсів та спецсемініарів з історії педагогіки у педагогічних коледжах і ВНЗ, закладах системи післядипломної освіти педагогічних кадрів. Дослідження створює передумови для правового і науково-методичного забезпечення діяльності сучасних приватних навчальних закладів і домашньої форми освіти, розробки

програм підготовки педагогів, а також наукових досліджень з історії вітчизняної педагогіки, соціальної педагогіки, у сфері вітчизняної історії, регіоназнавства.

Апробація роботи. Основні положення і результати дослідження представлені на наукових та науково-практичних конференціях, зокрема *міжнародних*: “Педагогічна система Антона Макаренка: історія, реалії і перспективи (з нагоди 120-річчя з дня народження А. Макаренка)” (Житомир, 2008), “Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду” (Острог, 2008), “Виховання, освіта, психологія, право: історичний аспект” (Євпаторія, 2009), “Фінанси України” (Київ, 2009), “Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє” (Луцьк, 2010), “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору” (Київ, 2010), “Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень” (Луцьк, 2011); *всеукраїнських*: зокрема, з міжнародною участю “Інноваційні освітньо-виховні стратегії в сучасному світі: змістовний та технологічний аспект” (Суми, 2010), “Запровадження засад Болонського процесу в Україні: аналітична оцінка, здобутки, перспективи” (Київ, 2010); *регіональних*: “Національна освіта у контексті творчості А. Макаренка (присвячена 115-річчю від дня народження А. Макаренка)” (Житомир, 2003), “Українська національна школа: витоки та сучасність (присвячена 125-річчю дня народження Г. Ващенка)” (Житомир, 2003).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 17 одноосібних наукових та науково-методичних праць: 1 параграф у колективній монографії; 16 статей, зокрема 6 – у фахових виданнях, затверджених ВАК України; 7 – у збірниках матеріалів конференцій; 3 – у збірниках наукових праць аспірантів, дослідників.

Структура і обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (321 позиція, з яких 8 – іноземною мовою), 16 додатків. Дисертація містить 5 рисунків і 8 таблиць – в основній частині. Загальний обсяг дисертації 302 сторінки, з яких 182 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність обраної проблеми, визначено об’єкт, предмет, мету та завдання дослідження, його методологічні та теоретичні основи, хронологічні і територіальні межі; проаналізовано джерельну базу; розкрито наукову новизну і практичне значення роботи, висвітлено відомості про апробацію результатів дослідження.

У **першому розділі** – “Теоретичні основи дослідження приватної освіти на Волині” – обґрунтовано наукові принципи та підходи до визначеної проблеми; представлено

результати теоретичного аналізу сутнісної характеристики базових понять; подано історіографічний аналіз джерельної бази дослідження.

На основі опрацювання сучасної науково-педагогічної літератури і проведеного категоріального аналізу уточнено сутність базових понять дослідження: “Волинь”, “освіта”, “приватна освіта”, “приватний навчальний заклад”, “домашня освіта”; з’ясовано параметри приватності навчального закладу, зокрема, її ступені (повна приватизація, помірна приватизація, відносна приватизація, псевдо-приватизація), критерії приватності у сфері освіти (фінансовий, управлінський, функціональний).

У контексті дослідження поняття “*Волинь*” визначено як територіальний простір, що у другій половині XIX – на початку XX ст. знаходився у складі Російської імперії (Волинська губернія) і включав 12 повітів: Володимир-Волинський, Дубинський, Житомирський, Заславський, Ковельський, Кременецький, Луцький, Новоград-Волинський, Овруцький, Острозький, Ровенський і Старокостянтинівський.

У дослідженні представлено авторську дефініцію “*приватна освіта*”, що тлумачиться як форма організації освітньої діяльності, представлена домашньою освітою (індивідуального і групового характеру) та навчально-виховними закладами (училище, пансіон, гімназія), що функціонували за рахунок фінансових коштів фізичних/приватних осіб, які здійснювали управлінську функцію щодо організації навчально-виховного процесу.

Зазначено, що під поняттям “*приватний навчальний заклад*” розуміється такий, що повністю або частково діяв за державними дозволами і був заснований приватною/фізичною особою (особами), яка здійснювала керівництво й утримання (переважно за рахунок плати за навчання).

У результаті наукового пошуку уточнено поняття “домашня освіта”, “гувернер”, “домашній наставник”, “домашній вчитель”.

Домашню освіту в даних хронологічних межах визначено як форму виховання і навчання дітей наставником і (або) вчителем у домашніх умовах, що реалізовувалася за кошти платоспроможних фізичних/приватних осіб.

Здійснення історіографічного аналізу проблеми становлення і розвитку приватної освіти на Волині передбачало представлення джерельної бази дослідження нормативно-правовими актами, архівними документами, наративними джерелами. Ураховуючи важливість і різноманітність спектру писемних джерел, обґрунтовано більш конкретну систематизацію джерельної бази (документальні, дидактичні, оповідні; історичні та історико-педагогічні праці з окремих аспектів дослідження систематизовано з двох позицій – хронологічної та проблемної, що дозволило більш чітко простежити й оцінити рівень теоретичної розробки окресленої проблеми).

На основі аналізу джерельної бази зазначено, що, враховуючи достатньо невеликий хронологічний проміжок дослідження (50–60-ті роки XIX ст. – 1917 рр.), а також факт хаотичного розвитку приватної освіти, недоцільно виділяти етапи розвитку приватної освіти у зазначених хронологічних межах.

З'ясовано, що проблема приватного навчання на різних етапах розвитку країни викликала безперечний інтерес у представників педагогічної і політичної громадськості та підлягала багатоплановому аналізу з різних позицій.

Водночас, огляд наукових історичних та історико-педагогічних джерел свідчить, що становлення і розвиток приватної освіти на Волині другої половини XIX – початку XX ст. як самостійна проблема не отримала цілісного відображення в історико-педагогічній літературі і потребує подальшого об'єктивного аналізу. Зокрема, йдеться про недостатній рівень дослідження проблем домашньої освіти як складової приватної.

У **другому розділі** – “Загальні характеристики становлення і розвитку приватної освіти на Волині у другій половині XIX – на початку XX століття” – простежено вплив соціокультурних та історико-правових чинників на процес становлення і розвитку приватної освіти на Волині; визначено специфіку діяльності приватних навчальних закладів освіти, змісту, методів і форм їх роботи; визначено роль і місце приватної складової в системі освіти Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.

З'ясовано, що на розвиток приватної освіти на Волині впливали історичні, політичні, економічні, правові та соціокультурні чинники. Встановлено, що, не зважаючи на існування в регіоні певних традицій і звичаїв, соціокультурну ситуацію в ньому визначали особливості краю, зокрема, поділ території між державами, що призводило до економічних, управлінських, релігійних змін і позначалося на сфері культури й освіти населення.

Дослідження взаємодії виявлених чинників дозволило виокремити *головні передумови розвитку приватної освіти* на Волині в окреслений період, а також визначити *специфіку* Волинської губернії і встановити причинно-наслідкові зв'язки: по-перше, підвищена увага уряду до Правобережної України (острах перед повторенням польських повстань) перешкоджала поширенню освіти серед населення та зумовила негативне ставлення до будь-яких ліберальних ідей, зокрема, щодо розвитку національної української і польської освіти; по-друге, наявність упереджень уряду щодо політичної грамотності народу, яка могла стати загрозою для самодержав'я, зумовила необхідність посилення контролюючої функції з боку держави за освітніми закладами (зокрема, їх планами і програмами); по-третє, вищезазначені обставини призвели до створення російським урядом несприятливих умов для розвитку української культури й освіти.

Охарактеризовано взаємовплив різних культур на території Волині у визначений період з метою аналізу рівня складності їх взаємодії. З'ясовано, що співіснування двох основних культур, зокрема, у сфері освіти (польської і російської) проектувалося на процес культурного розвитку інших народів, які мешкали на території Волині.

Досліджено взаємодію основних суб'єктів (держави, церкви, громадськості, приватних осіб) у сфері освіти на Волині означеного періоду, що дозволило визначити місце приватної освіти в системі соціокультурних відносин і засвідчило неможливість чіткого розмежування їх впливу на приватне навчання. Розроблено типологію приватних закладів освіти Волині за різними ознаками, що дозволило наочно продемонструвати їх розгалуженість (рис. 1).

Представлено алгоритм заснування приватного навчального закладу, що засвідчив складність і прояви бюрократизму в процесі отримання дозволу на відкриття приватного освітнього закладу. У ході дослідження основних причин (мотивів) заснування приватних навчальних закладів фізичними особами, виявлено наступну *тенденцію*: основною мотивацією відкриття приватних навчальних закладів були меценатство та прояв доброчинності.

З'ясовано, що приватна освіта не була відособленою, відірваною від загальної системи народної освіти. Держава прагнула до наслідковості між приватною і казенною школою (зокрема, у контексті введення обов'язкових предметів у навчальний процес приватних закладів освіти, використання затверджених урядом підручників і навчальних посібників, можливості продовжувати навчання у державних освітніх закладах). Надаючи певну свободу приватним освітнім закладам, уряд намагався контролювати всі аспекти організації навчально-виховного процесу, що свідчить про досить суперечливе ставлення до них.

Проаналізовано зміст навчально-виховної діяльності у приватних навчальних закладах Волині, що дозволило встановити їх специфічні ознаки й виявити наступну *тенденцію*: впровадження варіативного змісту освіти на відміну від обов'язкових навчальних курсів державних програм. Вважаємо означене однією з основних причин надання переваги представниками окремих соціальних груп населення приватним навчальним закладам порівняно з державними.

Приватна освіта на Волині (друга половина XIX – початок XX ст.)

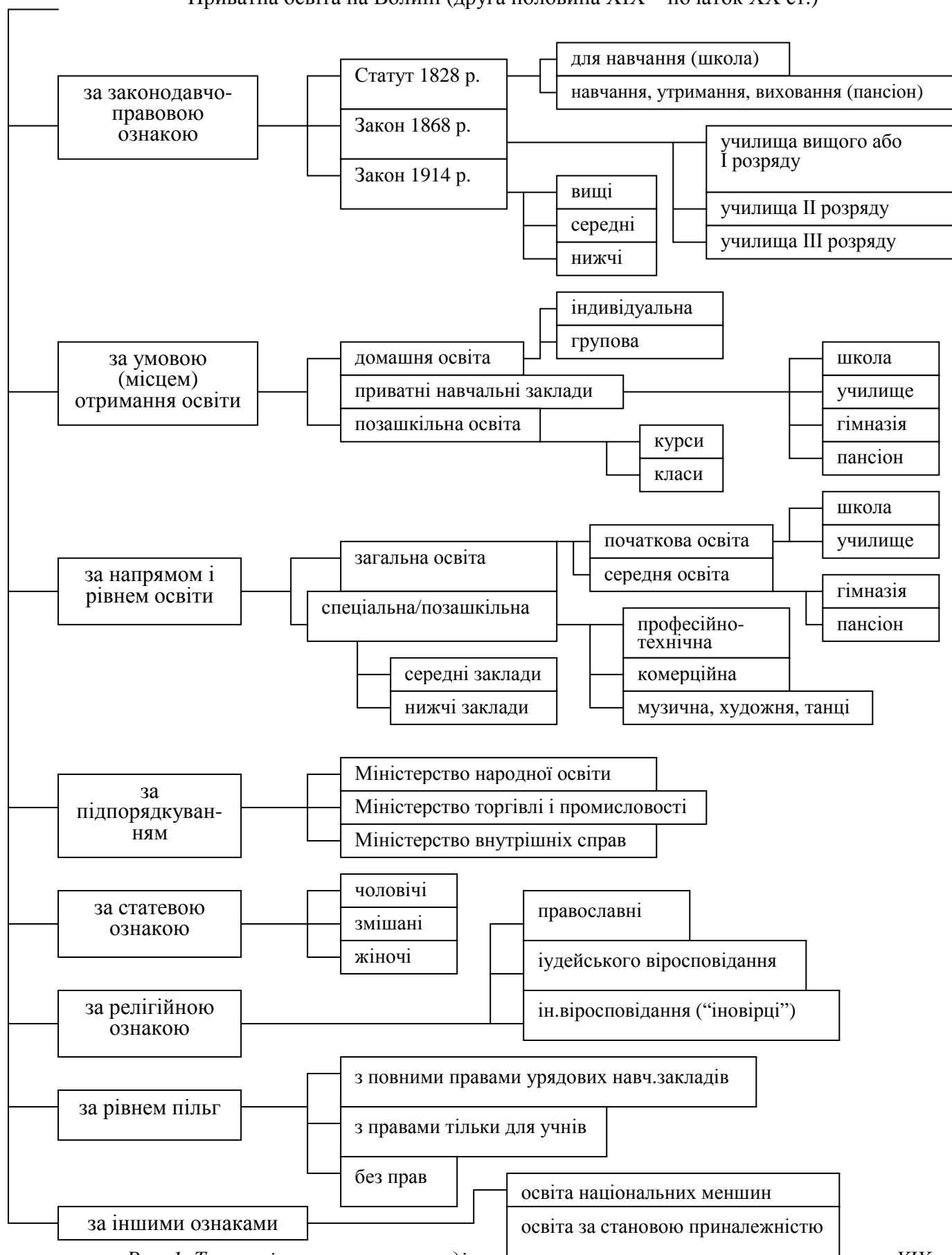

Рис. 1. Типологія приватних закладів освіти Волинської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.)

Охарактеризовано педагогічний інструментарій приватних освітніх закладів з позицій їх сучасної класифікації, а наповнення – з урахуванням специфіки досліджуваного періоду. Встановлено, що в приватних навчальних закладах використовувалися індивідуальні, групові, колективні форми організації навчання; найбільш популярними формами виховної роботи були виховні заходи. З'ясовано, що форми і методи навчально-виховної діяльності залежали від типу приватного навчального закладу, від його матеріальної бази і фінансових можливостей.

У **третьому розділі** – “Організація діяльності приватних навчальних закладів на Волині у період XIX – поч. XX ст.” – проаналізовано приватні форми освіти національних меншин; виявлено тенденції розвитку жіночої приватної освіти; визначено особливості індивідуальних форм навчання і виховання.

Аналіз вивчених у процесі дослідження історико-педагогічних джерел засвідчив, що приватна єврейська освіта на Волині окресленого періоду була представлена індивідуальною вчительською практикою меламедів та діяльністю приватних єврейських навчальних закладів – хедерів (чоловічих, жіночих, змішаних). Відзначено особливість організації системи єврейської освіти – спрямованість виключно на формування релігійного світогляду єврейських дітей.

З'ясовано, що в XIX столітті вагомий вплив на культурний розвиток Волині мала польська національна меншина. Однак, після історичних подій (1863–1864 рр.) польськомовна освіта була скасована на інституційному рівні та продовжила своє існування на приватному (як правило, нелегально). Своєрідним осередком збереження елементів польської культури у другій половині XIX ст. були пансіони – приватні навчальні заклади, призначені для утримання, навчання і виховання дівчат. На початку XX ст. становище польськомовних шкіл дещо поліпшилося з отриманням дозволу російського уряду на заснування приватних польських шкіл.

Обґрунтовано думку, що система освіти інших національних меншин (зокрема, чехів і німців) виходить за межі визначеного нами поняття “приватної освіти”, оскільки вона ґрунтувалася на діяльності громадськості, товариств та церкви.

Доведено, що дії уряду були спрямовані на встановлення контролю за освітою національних меншин, переведення її на загальноросійські засади. Це окреслило наступну *тенденцію*: усвідомлення представниками різних народів Волині ролі освіти у збереженні рідної культури зумовило поширення приватних навчальних закладів, діяльність яких була спрямована на задоволення освітніх потреб національних меншин з урахуванням їх релігійних і культурних особливостей.

Виявлено, що мережа жіночих приватних навчальних і навчально-виховних закладів представлена наступними їх типами: пансіони; спеціальні навчальні заклади (комерційне училище; музичні, рисувальні, рукодільні класи; школи малювання, танців); приватні християнські навчальні заклади (училища 1-го, 2-го, 3-го розрядів); прогімназії (відповідали 2-му розряду); гімназії.

Аналіз проблеми жіночої приватної освіти дозволив виявити наступні *тенденції*: розростання мережі жіночих гімназій і прогімназій на території Волині; підвищення статусу жіночих приватних навчальних закладів.

У ході дослідження доведено: спроби загальної систематизації приватних навчальних закладів Волині (умовні й офіційні) у поєднанні з періодичною градацією окремих ланок системи освіти, що здійснювалися урядовцями впродовж короткого проміжку часу, набули характеру *тенденції* у досліджуваній період, і лише підсилювали хаотичність розвитку системи приватної освіти.

З'ясовано, що мережа приватних навчальних закладів доповнювалася іншою складовою приватної освіти – домашньою формою навчання. Проаналізовано особливості організації домашньої форми освіти на Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. З'ясовано про її орієнтацію на задоволення запитів батьків окремих верств населення, реалізацію варіативного змісту навчання і виховання, як індивідуальний, так і груповий характер виховання і навчання тощо. До особистості домашнього наставника (вчителя), його професійних і моральних якостей ставилися високі вимоги, які, у силу певних обставин, не завжди можливо було задовольнити.

Узагальнення результатів дослідження дозволило зробити наступні **висновки**:

1. У ході наукового пошуку визначено й обґрунтовано положення, що складають теоретичні орієнтири дослідження історії вітчизняної приватної освіти. Зокрема, його провідними векторами стали наукові принципи та підходи, сформульовані на різних рівнях методології: філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому.

На основі здійсненого категоріального аналізу базових понять дослідження “освіта”, “приватна освіта”, “приватний навчальний заклад” з'ясовано характеристики приватності навчального закладу. Під приватною освітою, що існувала на Волині у другій половині XIX – на початку XX ст., розуміємо форму організації освітньої діяльності, представлену домашньою освітою (індивідуального і групового характеру) та навчально-виховними закладами, що функціонували за рахунок фінансових коштів фізичних/приватних осіб, які здійснювали управлінську функцію щодо організації навчально-виховного процесу.

“Приватний навчальний заклад” у дослідженні тлумачиться як такий, що повністю або частково діяв за державними дозволами і був заснований приватною/фізичною особою

(особами), яка здійснювала його керівництво й утримання (переважно за рахунок плати за навчання).

Домашню освіту в окреслених хронологічних межах визначено як форму виховання і навчання дітей наставником і (або) вчителем в домашніх умовах, що реалізовується за кошти платоспроможних фізичних/приватних осіб.

У результаті здійсненого історіографічного аналізу проблеми становлення і розвитку приватної освіти на Волині з'ясовано рівень її теоретичної розробки, доведено необхідність урахування особливостей ведення документації в окреслений період. Джерельна база дослідження представлена нормативно-правовими актами, архівними документами, наративними джерелами.

2. З'ясовано, що на розвиток приватної освіти на Волині впливали чинники, які можна класифікувати за ознакою сфери діяльності на: історичні, політичні, економічні, правові та соціокультурні.

На основі історико-логічного аналізу встановлено, що поштовхом для розвитку приватної освіти на Волині стали події 50–60-х років XIX ст. (кардинальні зміни в економіко-політичній, соціально-культурній сферах країни, які призвели до розширення мережі навчально-виховних закладів різних форм власності на території українських земель, що знаходилися під владою Російської імперії).

Дослідження взаємодії основних чинників впливу на розвиток приватної освіти на Волині (історичних, політичних, економічних, правових та соціокультурних) дозволило визначити головні передумови розвитку приватної освіти на Волині в окреслений період: проведення реформ у соціально-економічній сфері; зростання активності передової інтелігенції у напрямі поширення освіти; посилення уваги громадськості до проблем в освітній сфері; колонізацію Волині представниками інших народів за сприянням російського уряду і, як наслідок, потребу національних меншин у здобутті освіти з урахуванням національних традицій; послаблення тиску на соціокультурне життя з боку російського уряду; неспроможність держави задовольнити запити всіх національних груп та соціальних верств населення в освіті.

З метою визначення місця і ролі приватних навчальних закладів у системі освіти Волинської губернії досліджено їх типологію порівняно з урядовими. З'ясовано, що приватна освіта у цьому контексті відігравала компенсаторну функцію, задовольняючи потреби суспільства як у кількісному, так і в якісному значенні. Визначено місце приватної освіти у системі соціокультурних відносин Волині окресленого періоду серед інших освітніх інституцій.

3. Визначено зміст та педагогічний інструментарій (форми, методи та засоби) організації навчально-виховної діяльності у приватних навчальних закладах Волині означеного періоду.

Виявлено основні специфічні ознаки приватного навчання у контексті досліджуваної проблеми: у соціальному аспекті воно носило яскраво виражений, нерідко становий і національний характер; в організаційному – забезпечувалося за рахунок фінансових коштів приватних осіб на протигагу державним школам; щодо змісту освіти відзначалося відповідністю державним навчальним програмам, та водночас, почасти енциклопедичним і варіативним характером, що відрізняло від казенних установ якісним і кількісним рівнем освітніх послуг; щодо організації навчально-виховного процесу – зміщенням акценту на користь виховного аспекту.

Встановлено, що форми і методи навчально-виховної діяльності залежали від типу приватного навчального закладу, від його кадрової і матеріальної бази, фінансових можливостей.

4. Досліджено особливості організації навчально-виховного процесу в приватних навчальних закладах. Аналіз їх діяльності дозволив встановити наступні тенденції становлення і розвитку приватної освіти: реалізація доброчинної діяльності як основного мотиву відкриття приватних навчальних закладів; упровадження варіативного змісту освіти в приватних навчальних закладах порівняно з державними; усвідомлення представниками різних народів Волині значення освіти, що зумовило поширення приватних навчальних закладів, діяльність яких була спрямована на задоволення освітніх потреб національних меншин з урахуванням їх релігійних і культурних особливостей; розширення мережі жіночих гімназій і прогімназій на території Волині; зміна статусу жіночих приватних навчальних закладів у напрямі його підвищення; посилення державного контролю за діяльністю приватних освітніх закладів.

На основі здійсненого аналізу специфіки освітньої галузі національних меншин доведено, що:

- приватна єврейська освіта на Волині досліджуваного періоду була представлена індивідуальною вчительською практикою меламедів та діяльністю приватних єврейських навчальних закладів, що дало можливість зберегти своєрідність культури цієї етногрупи;

- польська освіта у другій половині XIX ст. існувала тільки на рівні поодинокі діяльності приватних учителів, нелегальних приватних шкіл. Своєрідним осередком збереження елементів польської культури можна вважати пансіони. На початку XX ст. становище польськомовних шкіл дещо поліпшилося з отриманням дозволу російського уряду на заснування приватних польських шкіл.

З'ясовано, що приватна жіноча освіта була представлена домашньою формою навчання і виховання, а також, мережею приватних навчальних закладів: пансіонами, спеціальними навчальними закладами, приватними християнськими навчальними закладами, прогімназіями, гімназіями.

Проаналізовано індивідуальні форми освіти на Волині у другій половині XIX – на початку XX ст., що дозволило виявити особливості їх організації та встановити умови ефективного функціонування.

Дослідження засвідчило, що приватна освіта була структурним компонентом загальної системи освіти в державі, виконуючи альтернативну і доповнюючу функції. Водночас, уособлювала своєрідну освітню систему, що була представлена приватними навчальними закладами та індивідуальними формами навчання і виховання з чіткою ієрархією підпорядкування.

Виконане дослідження не претендує на повне висвітлення визначеної проблеми. До подальших напрямів наукових розробок віднесено: дослідження діяльності закладів освіти інших форм власності, зокрема, тих, що знаходилися під “змішаним” керівництвом і фінансуванню; визначення ролі і значення приватної ініціативи у розвитку конкретних напрямів спеціальної і позашкільної освіти в Україні протягом другої половини XIX – початку XX століття.

Основний зміст дослідження відображено в таких публікаціях автора:

Монографії

1. Агапов Ю. Ю. Приватна освіта в контексті становлення громадянського суспільства // Морально-етичні засади формування зростаючої особистості : [монографія] / за ред. проф. М. В. Левківського. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 265–271.

Публікації у фахових виданнях, затверджених ВАК України

2. Агапов Ю. Ю. Приватна освіта на Волині та її роль у збереженні самобутніх рис національних меншин / Ю. Ю. Агапов // Вісник Житомирського педагогічного університету імені Івана Франка. – 2003. – Вип. 13. – С. 186–189.

3. Агапов Ю. Ю. Методологічні основи дослідження проблеми становлення та розвитку приватної освіти на Волині / Ю. Ю. Агапов // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2010. – Вип. 52. – С. 96–101.

4. Агапов Ю. Ю. Проблема розвитку приватної освіти на Волині : історичний аспект / Агапов Ю. Ю. // Вища освіта України. – Додаток 4, том V (23). – 2010. – Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – С. 13–18.

5. Агапов Ю. Ю. Приватні навчальні заклади у системі освіти на Волині в XIX – на початку XX століття / Агапов Ю. Ю. // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Київ–Вінниця, 2011. – Вип. 67. Частина 2. – С. 42–46.

6. Агапов Ю. Ю. Проблема приватної освіти у контексті євроінтеграційних процесів / Агапов Ю.Ю. // Педагогічна теорія і практика : зб. наук. праць. – К. : КиМУ, 2011. – Вип. 2. – С. 11–24.

7. Агапов Ю. Ю. Індивідуальні форми приватної освіти на Волині (друга половина XIX – початок XX століття) / Ю. Ю. Агапов // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2011. – Вип. 57. – С. 101–106.

Інші публікації

8. Агапов Ю. Ю. Приватна освіта на Волині, вплив суспільного фактору на її розвиток (II половина XIX – початок XX ст.) / Юрій Агапов // Українська національна школа : витоки та сучасність (науково-педагогічний пошук молодих дослідників, присвячений 125-річчю дня народження Григорія Ващенка) : зб. наук.-метод. праць / за ред. доц. О. С. Березюк, З. А. Осадчої. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. – С. 69–72.

9. Агапов Ю. Ю. Розвиток приватної комерційної освіти на Волині (середина XIX – початок XX століття) / Ю. Ю. Агапов // Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами інноваційних освітніх технологій : зб. наук. праць / за заг. ред. О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонової. – Вип. 2. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – С. 212–213.

10. Агапов Ю. Ю. Моральне виховання у жіночих приватних закладах освіти Волині (XIX – поч. XX ст.) / Ю. Ю. Агапов // Формування духовності молодшої людини : методика, практика, досвід : матеріали Міжвуз. наук.-метод. семінару, 18 груд. 2007 р. / за заг. ред. О. С. Березюк, О. М. Власенко, З. А. Осадчої. – Житомир : Вид-во ПП Сахневич, 2007. – С. 65–68.

11. Агапов Ю. Ю. Приватна освіта в контексті становлення громадянського суспільства / Юрій Агапов // Паблік рілейшнз : український досвід (міждисциплінарні дослідження) : зб. праць молодих науковців / за заг. ред. Л. О. Данильчук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 83–91.

12. Агапов Ю. Ю. Приватна освіта як важливий елемент розвитку суспільства / Агапов Юрій Юрійович // Фінанси України : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., 15-20

груд. 2009 р. / ред. кол. : В. О. Хорошко, В. Б. Дудикевич, А. С. Петров. – Маріуполь, 2009. – С. 17–19.

13. Агапов Ю. Ю. Становлення та розвиток приватної освіти на Волині (середина XIX – початок XX ст.) / Агапов Юрій Юрійович // Виховання, освіта, психологія, право : історичний аспект : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих учених / ред. кол. : Глузман О. В., Заслуженюк В. С., Ігнатенко М. Я., Редькіна Л. І. – Євпаторія : РІО РВНЗ КГУ, 2009. – С. 33–36.

14. Агапов Ю. Ю. З історії освіти на Волині (середина XIX – початок XX ст.) / Агапов Ю. // Парадигма творення в сучасній науці : на шляху до інтегрованого світогляду : матеріали наук.-практ. конф. / [уклад.: Малюк Володимир Іванович]. – Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2009. – Вип. 1. – С. 6–9.

15. Агапов Ю. Ю. Становлення та розвиток приватної освіти на Волині (середина XIX – початок XX ст.) : історико-акмеологічний аспект / Агапов Ю. Ю. // Волинь очима молодих науковців : минуле, сучасне, майбутнє : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. аспірантів і студентів (12–13 травня 2010 року) : у 2 т. Т. 1. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 161–162.

16. Агапов Ю. Ю. Волинь як осередок полікультурної взаємодії (кінець XIX – початок XX ст.) / Агапов Ю. Ю. // Інноваційні освітньо-виховні стратегії в сучасному світі : змістовний та технологічний аспект : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю, 17–18 лист. 2010 р. – Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. – Суми : РВВ СОІППО, 2010. – С. 9–11.

17. Агапов Ю. Ю. Спільне навчання хлопчиків та дівчаток у приватних закладах освіти на Волині як психолого-педагогічна проблема / Агапов Ю. // Молода наука Волині : пріоритети та перспективи досліджень : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і аспірантів (10–11 травня 2011 року) : у 3 т. Т. 1. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – С. 182–183.

АНОТАЦІЇ

Агапов Ю.Ю. Становлення і розвиток приватної освіти на Волині (друга половина XIX – початок XX ст.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2011.

У дисертації обґрунтовано сукупність положень, що складають теоретичні орієнтири дослідження історії вітчизняної приватної освіти; визначено стан розробленості проблеми.

На основі аналізу архівних джерел, історичної та педагогічної літератури окреслено вплив соціокультурних та історико-правових чинників на процес становлення і розвитку приватної освіти на Волині у досліджуваний період.

Обґрунтовано головні тенденції розвитку приватної освіти в регіоні; охарактеризовано роль уряду і приватних осіб у формуванні мережі приватних навчальних закладів на Волині. Досліджено типологію приватних навчальних закладів; виявлено специфіку організації їх діяльності в регіоні. Визначено зміст, форми, методи та засоби приватного навчання і виховання в регіоні.

Ключові слова: приватна освіта, Волинь, приватні навчальні заклади, домашня форма навчання і виховання, зміст, форми і методи приватного навчання і виховання.

Агапов Ю.Ю. Становление и развитие частного образования на Волыни (вторая половина XIX – начало XX ст.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко. – Житомир, 2011.

В диссертации осуществлен категориальный анализ основных понятий исследования: “частное образование”, “частное учебное заведение”, “домашнее образование”. На основе проведенного историографического анализа проблемы становления и развития частного образования на Волыни представлена классификация источников по проблеме, что предусматривала их распределение на следующие группы: документальные, дидактические, повествовательные; исторические и историко-педагогические работы по отдельным аспектам проблемы исследования систематизированы с двух позиций: хронологической и проблемной.

Выявлено, что на развитие частного образования на Волыни влияли факторы, классифицированные по признаку сферы деятельности на: исторические, политические, экономические, правовые и социокультурные.

Установлено, что отправным моментом для развития частного образования на Волыни стали события второй половины 50–60-х годов XIX ст., связанные с реформой в образовательной сфере страны. Её результатом стало увеличение сети частных учебных заведений на украинских землях, что расширило пространство для творческой деятельности учебных заведений, педагогических кадров.

Исследование типологии частных учебных заведений (в сравнении с государственными) позволило определить их место и роль в системе образования Волынской губернии. Выявлено, что частное образование по отношению к государственному выполняло

компенсаторную функцию, удовлетворяя потребности общества как в количественном, так и в качественном отношении.

Представлена характеристика содержания и педагогического инструментария (формы, методы, средства) организации учебно-воспитательной деятельности в частной сфере образования. Выявлено, что содержательная сторона обучения и воспитания была согласована с государственными образовательными программами с целью удовлетворения общих образовательных потребностей населения. В то же время, отличалась от государственных учреждений качественным и количественным уровнем услуг (в зависимости от исторического периода и запросов отдельных слоев общества). Формы и методы учебно-воспитательной деятельности зависели от типа учебного заведения, его кадрового и материально-технического обеспечения, финансовых возможностей и статуса учредителя.

Выявлены такие тенденции становления и развития частного образования: реализация благотворительной деятельности как основного мотива открытия частных учебных заведений; внедрение вариативного содержания в частных образовательных учреждениях (по сравнению с государственными); осознание представителями разных народов Волыни значения образования, что обусловило распространение частных учебных заведений, деятельность которых была направлена на удовлетворение образовательных потребностей национальных меньшинств с учетом их религиозных и культурных особенностей; расширение сети женских гимназий и прогимназий на территории Волыни; изменения в статусе женских частных образовательных учреждений в направлении его повышения; усиление государственного контроля над деятельностью частных образовательных учреждений.

Исследованы особенности частного образования представителей основных национальных меньшинств, проживающих на территории Волынской губернии. Выявлено, что частное еврейское образование на Волыни исследуемого периода было представлено учительской практикой меламедов и деятельностью частных еврейских учреждений. Польское образование во второй половине XIX ст. существовало в виде пансионов, деятельности отдельных частных учителей, нелегальных частных школ. В начале XX ст. с разрешения российского правительства стали открываться частные польские школы.

Установлено, что женские частные образовательные учреждения представляли: пансионы; специальные учебные заведения (коммерческое училище; музыкальные, рисовальные, рукодельные классы; школы рисования, танцев и др.); частные христианские учебные заведения; прогимназии; гимназии.

Проанализированы особенности организации домашнего образования в регионе. Выявлено, что его уровень зависел от личностных и профессиональных качеств домашнего наставника (учителя).

Исследование показало, что частное образование было структурным компонентом общей системы образования в стране, выполняя альтернативную и дополняющую функции. В то же время, своеобразной образовательной системой, представленной частными учебными/учебно-воспитательными учреждениями и индивидуальными формами обучения с четкой иерархией подчинения.

Ключевые слова: частное образование, Волынь, частные учебные заведения, домашняя форма обучения и воспитания, содержание, формы и методы частного обучения и воспитания.

Agapov Y.Y. Becoming and Development of Private Education in Volyn (the second half of the 19th – the beginning of the 20th century). – Manuscript.

The thesis for obtaining the scientific degree of the Candidate of Sciences in Pedagogics on specialty 13.00.01 – general pedagogics and history of pedagogics. – Zhytomyr Ivan Franko State University. – Zhytomyr, 2011.

In the thesis the set of positions that constitute the theoretical objectives of the domestic private education history research is grounded; the condition of a problem development is defined. Based on the analysis of archival sources, historical and pedagogical literature the impact of socio-cultural, historical and legal factors on the process of formation and development of private education in Volyn in the investigated period is outlined.

The main tendencies in development of the private education in the region are grounded; the role of government and individuals in formation of private schools network in Volyn is characterized. The typology of private educational institutions is investigated; the specific character of their activity organization in the region is revealed. The content, forms, methods and means of private training and education in the region are determined.

Key-words: private education, Volyn, private educational institutions, home schooling and education form, content, forms, methods and means of private training and education.